

הרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל

בסוגיית אנוסי משהד

מאת בן-ציון יהושע-רז

שני רבנים דגולים כיהנו כרבנים ראשיים בימי העליות הגדולות שלאחר הקמת המדינה: הרב האשכנזי ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג (1888-1959); כיהן כרב ראשי בשנים 1936-1959) והרב הספרדי בן-ציון מאיר חי עוזיאל (1880-1953); כיהן בשנים 1939-1953). הבדלי תפיסתם ואישיותם מצאה את ביטוייה באחת הפרשיות המיוחדות בתולדות האנוסים במשהד שבאיראן.

במשך 110 שנים חיו יהודי העיר משהד שבצפון-מזרח איראן חיי אנוסים – כלפי חוץ העמידו פנים של מוסלמים ובביתם פנימה שמרו על כל מצוות היהדות. על גבי כריכת סידור להושע רבה כוהנא נמצא כתוב על דבר המאורע הזה:

"בשנת התקצ"ט [1839] סועפים [כינוי סתר לשיעים] העלילו עלילה על היהודים. ביום יב' בניסן [27 במארס 1839] התפרצו הגויים לבתי היהודים; 32 יהודים הרגו ואת הנותרים עשו מומר בכוח – לולא הסכימו להתאשלם [להתאסלם] היו הורגים את כָּלָם, ישראלים, דיינים, כוהנים, רבנים ולויים. בהכרח אמרו כולם: לא אלאה אלא אללה. עתה שום תקוה אין לנו אלא אם כן: ראשית, ירחם עלינו אלוהים; שנית, במהרה בימינו יבוא המלך המשיח; ושלישית יבואו האנגלים [שיהודים שיתפו עמם פעולה] ויגאלו אותנו מצרותינו והקב"ה ברחמיו יאיר אלינו את פניו ויגאל אותנו מגלות ישמעאל הזאת. חדש ניסן [בהעתק שני: חדש סיון]."

בשנת 1840 כ-1,200 אנוסים ברחו ממשהד להראת שבאפגניסטן וחזרו בה ליהדות שלימה, אולם 16 שנים לאחר מכן פלשו הפרסים להראת והגלו את הבורחים למחנה ריכוז סמוך למשהד. לאחר מסכת ייסורים שנמשכה שנתיים הנותרים מקרבם חזרו להראת בסיוע הצבא הבריטי שזכר להם חסד בגין נאמנותם לאנגלים שמצא ביטוי בתחום הלוגיסטי ובתחום הביון. אלה קיימו חיים יהודיים גלויים עד עלייתם ארצה, בעוד שאלפים מאחיהם נותרו במשהד וחיו כאנוסים. כלפי חוץ נהגו כמוסלמים ואף עלו לערים המוסלמיות כרבלה (הקדושה לשיעים) ולמכה והוכתרו בתארים 'כרבלאי' ו'חאג'לי'. נשותיהם שמרו על כשרות הבית היהודי ועל טהרת המשפחה. הם התפללו בסתר וקיימו מצוות וחשוב מכל לקהילת אנוסים – הם לא נישאו למוסלמים. הם אירסו את ילדיהם בינקותם בחסות הקאדי ובהגיע הבת לבגרות מינית השיאו אותה בדרך כלל לקרוב משפחה.

הקהילה נמנעה לחלוטין מגירושין, מחשש שהגט לא יהיה כהלכה והאישה תינשא לאיש אחר והולדות שייוולדו מהזיווג הזה יהיו חלילה 'ממזרים'. במקרים נדירים הלכו לקהילות אחרות שבהם התגרשו כדת וכדין. גבר שמאס באשתו, או שהייתה עקרה, הלך ונשא צרה על אשתו הראשונה.

האנוסים עלו ארצה בשלושה גלים: בגל הראשון (1903-1908) הקימו ליד שכונת הבוכרים תת-שכונה בשם 'גבעת שאול', שכללה גם שני בתי-כנסת שנשאו את שמותיהם של שניים מבין העולים הבולטים מוחמד איסמעיל (המוכר בשמו היהודי חאג'י יחזקאל הלוי) וחאג'י אדוניהו הכהן-אהרונוף; הגל השני (עלו בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20) ומנו כמה מאות נפשות. עמם עלה מנהיגם הרוחני הרב מרדכי (מוראד) אקלאר, שחיבר ספרים ופירושים לשפה הפרסית-יהודית.

הגל השלישי, לאחר הקמת המדינה, מצא ששערי הארץ נעולים בפניו למרות תחינתם לעלות לארץ. הם כותבים ביום ח' בתמוז תש"י (23.6.1950) באיגרת אל מר אליהו אלישר, נשיא ועד העדה הספרדית בירושלים:

"אנו יהודי משהד... לרוע מזלנו היינו תמיד הקרבן לפוגרומים ולשחיטות וכתוצאה מפוגרומים ושחיטות אלה נאלצו אבותינו הראשונים לפני 111 שנה בערך להמיר מתוך אונס את דתם היהודית במוסלמית, אולם למרות הכול נשארנו עד היום יהודים בכל מאת האחוזים ואף כי זה נעשה בסתר והתפללנו תמיד לגאולה..."

יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה, שחשש מפני תופעת 'ממזרות' העלולה להיות בקרב אנוסים, פנה בשאלתה לרבנים הרצוג ועוזיאל. תשובותיהם – לחסד או לשבט – יכלו להביא לאבדן של שבט בישראל שנלחם על יהדותו 110 שנים. תשובותיהם של הרבנים היו קוטביות:

כתב הרב הרצוג:

1. אפילו מומר ברצון ר"ל [רחמנא ליצלן] אין שערי תשובה נעולים לפניו ומכל שכן אלה שהם בני בניהם של אנוסים וכלתה נפשם לשוב למקור מחצבתם לארץ קדשנו ת"ו [תיבנה ותיכונן].

2. מה שנותן מקום לעיון בקשר אליהם הוא זה: שמא יש ביניהם צאצאי נשואי תערובת, היינו של אנוס שהתחתן עם גויה והבנים הנולדים מחיתון כזה צריכים גיור בבית דין כתורה וכמצווה. כמו כן יש חשש שמא נתהוו ביניהם ממזרים או ספק ממזרים, היינו בני זוג שהתחתן כדת משה וישראל (בסתר כמובן) אלא כיון שלא היו ביניהם רבנים לסדר גיטין נפרד זוג זה בגירושין של הקאדי, שלפי דין תוה"ק [תורתנו הקדושה] אין בהם ממש, ונישאה האישה ליהודי (אנוס) על יסוד אותם הגירושין. אפשר כמובן שלא קרה מקרה כזה כלל, כיון שהם מיעוט.

3. דעתי שצריך לשלוח אליהם רב והוא יברר את כל הפרטים. אם יש ביניהם צאצאי נשואי תערובת מהסוג המפורש לעיל הצריכים גיור – אם יכול לגיירם בפרס מה טוב; ואם לאו – יקבל מהם הבטחה בשבועה על אמונתם באלוקים, שיתגיירו תיכף כשיבואו לארץ. אם ימצא שיש ביניהם כאלה שיש עליהם חשש ממזרות, ימציא לנו רשימה מדויקת, מפורטת של העובדות, בקשר אליהם ונעיין בדינם".

הרב בצמ"ח עוזיאל הכיר היטב את קהילות ישראל במזרח וידע אל נכון כי נישאו בקרב משפחתם ולא היו תופעות של גירושין אלא נשאו במקרים מיוחדים אישה נוספת ותופעת ההתבוללות והממזרות לא תיתכן שתהיה בקרב קהילה שהקפידה על קלה כבחמורה. כותב הרב עוזיאל, לעומת הרב הרצוג, את הדברים הבאים:

"לפי ידיעות מהימנות, אנוסי משהד אלה שמרו את יהדותם בביתם בחירוף נפש ממש, וביחוד בענייני המשפחה: שמרו על נשואיהם רק בחופה וקידושין, כתורת משה וישראל ואם הוצרכו לגט הלכו אל קהילות ישראל ושם סידרו גט כריתות כדין וכהלכה. ובכן הרי הם ישראל קדושים לכל דבריהם".

כאלף מאנוסי משהד חיכו בטהרן לפסק הדין, שייקבע את גורלם ומשניתן פסק הדין של הרב עוזיאל עלו והתערו בארץ ישראל.

מקורות:

- י' בן-צבי, *מחקרים ומקורות*, ירושלים תשכ"ו, עמ' 319-334.
- י' בן-צבי, 'תעודה בפרסית יהודית על גירוש אנוסי משהד מהעיר הראת (אפגאנסתאן)', תרי"ז (1856), 'ציון' 3 (תרצ"ט), עמ' 254-257.
- ב"צ יהושע-רז, *מנדחי ישראל באפגאניסתאן לאנוסי משהד באיראן*, ירושלים תשנ"ב, עמ' 152-199.
- ע' לוי, 'עדויות ותעודות לתולדות יהודי משהד', *פעמים* 6 (תשמ"א), עמ' 57-73.
- ע' לוי, 'גירוש הראת (1856-1857)', *פעמים* 14 (תשמ"ג), עמ' 77-91.
- א' ניימרק, *מסע בארץ הקדם (מהדורת אברהם יערי)*, ירושלים תש"ז, עמ' צא.
- א' נצר, 'קורות אנוסי משהד לפי יעקב דילמניאן', *פעמים* 42 (תש"ן), עמ' 127-156.
- ו' פישל, *היהודים בהודו*, ירושלים תש"כ, עמ' 176-201.
- ו' פישל, 'קהלת האנוסים בפרס', *ציון*, א (תרצ"ו), עמ' 49-74.
- ר' קשאני, 'קורות זמנים להרב מתתיה גר"י מאפגאניסטאן', *שבט ועם*, א (תשל"א), עמ' 143-144.